

העניין האלוקי¹

- א. מבוא
- ב. העניין האלוקי
- ג. השגחה
 - 1. ההשגחה על העולם וההשגחה על עם ישראל
 - 2. ההשגחה בארץ
 - 3. ההשגחה בגלות
 - 4. אופן ההשגחה
- ד. נבואה
 - 1. מהי נבואה?
 - 2. תפקידי הנבואה
 - 3. הנביא
 - 4. עם ישראל - עם הנבואה
 - 5. הנבואה באומות העולם
 - 6. כיצד מגיעים לנבואה
 - 7. החסיד
 - 8. ארץ ישראל - ארץ הנבואה
- ה. השבת - יום הדבקות בעניין האלוקי
 - 1. השבת - יום הדבקות וההשגחה
 - 2. השבת - מציאות אלוקית
- ו. סיכום

1. בתרגום ספרים משפה לחברתה ישנם מונחים הקיימים בשפה אחת שאין להם מקבילות מדויקות בשפה אחרת ולכן קשה להעביר בתרגום את משמעותה המדויקת של המילה בשפת המקור. בעיה זאת קיימת בתרגום הביטוי "אלאמר אלאלאהי", שתורגם על ידי מתרגמים שונים בצורות שונות: "רוח אלוקים", "דבר אלוקי", "השפעה אלוקית", "הווייה אלוקית". אין הפירושים הללו מכילים את כל השימושים הרבים למונח כשם שהוא מתבטא בספר הכוזרי (לקוח מהספר 'אדרת אמונה' של הרב עוזי קלכהיים זצ"ל וההקדמה של יהודה אבן שמואל לספר הכוזרי). מכיוון שאיני מתמצא בשפה הערבית בחרתי להשתמש בביטוי "העניין האלוקי" כפי שתרגם יהודה אבן שמואל, שבכתיבת מאמר זה נעזרתי בעיקר בתרגומו.

א. מבוא

הנושא המרכזי בספר הכוזרי הוא הקשר בין הקב"ה לעם ישראל, קשר שבא לידי ביטוי על ידי "העניין האלוקי". זהו הדבר המייחד את עם ישראל משאר האומות, שרק הוא נושא בחובו את היכולת להתחבר אליו. אולם מה הוא אותו "עניין אלוקי"? לאורך כל ספר הכוזרי מפרט ריה"ל את תכונותיו השונות של מונח זה. במאמר זה ניסיתי לאסוף את כל ההופעות של המונח ושל כל הקשור בו ולאגד אותן למשנה מסודרת.²

מאמר זה מתבסס ברובו על ספר הכוזרי בתרגומו של יהודה אבן שמואל, והוא בעיקרו ניסיון להבין את ספר הכוזרי מתוך הספר עצמו. אולם, כשנתקלתי ברעיונות שלא הבנתי, פניתי לפרשנים ותרגומים נוספים, בעיקר לפירושו של הרב מרדכי נויגרשל על ספר הכוזרי "מדרכי הלב היהודי".

ב. העניין האלוקי

ספר הכוזרי סובב סביב שלושה מושגים הקשורים זה בזה: עם ישראל, ארץ ישראל ותורת ישראל. החוט המקשר בין שלושתם הוא העניין האלוקי. עם ישראל הוא העם היחיד היכול להתחבר לעניין האלוקי ועל ידו העניין האלוקי מתחבר לעולם. הוא עושה זאת רק על ידי המצוות האלוקיות ורק בארץ ישראל שהיא ארץ האלוקים.

לדעת הפילוסופים, אלוקים הוא מושג מופשט לגמרי, שאין בו כל שינוי ולכן אין בו לא רצון ולא ידיעה. היוצא מהשקפה זאת הוא ישות אלוקית שלא יודעת מה מתרחש בעולם, אין לה רצון להתערב בנעשה בו, ומובן שהיא גם איננה עושה זאת. הפילוסופים הגיעו למסקנה זו על ידי חקירה המבוססת על השכל.³

ריה"ל סובר שאם באמת כל הכלים שהיו נתונים לאדם היו כלים שכליים, מסקנת הפילוסופים אמנם לא הייתה מחייבת, משום שאין דבר בהשקפת היהדות שסותר את השכל,⁴ אך בהחלט הייתה יכולה להיות נכונה. לכן לריה"ל אין טענות כלפי הפילוסופים.⁵

כנגדם, ריה"ל מציג גישה הפוכה. האלוקים מודע לנעשה בעולם ולעיתים הוא אף מתערב בו. גם האדם מסוגל להתחבר אל האלוקות ודעתו תתערב עם היצורים העליונים ונפשו תתעלה לדרגת המלאכים. ההוכחה לכך איננה מבוססת על השכל האנושי אלא על

2. מאמר זה מנסה להקיף את כל הפנים הרחבות של המושג הזה. אולם, כדרך כל אדם, מן הסתם חמקו מעיני נקודות נוספות שלא התייחסתי אליהם. בקשתי מכל מי שקורא את המאמר ומוצא פן בעניין האלוקי שלא התייחסתי אליו, שיפנה את תשומת ליבי אליו.

3. מאמר ראשון, א

4. מאמר ראשון, סז

5. מאמר רביעי, יג

החוש. כאשר החבר תיאר, לפי בקשת מלך כוזר, את אמונתו, הוא לא תיאר את האלוקים כבורא העולם ומנהיגו, שאל אמונות אלה הגיעו שאר הדתות דרך השכל, אלא תיאר את אלוקים כפי שהתגלה ביציאת מצרים ובמעמד הר סיני, שאז התגלה כא-ל שמשגיח על ברואיו על ידי ניסים ששינו את מעשה בראשית. כלומר, לאלוקים יש ידיעה על המתרחש בעולם וגם היכולת להתערב בנעשה בו. כמו כן, במעמד הר סיני התגלה לעולם, על ידי הנבואה של משה, שהארם יכול להתעלות מעל המציאות החומרית שלו, להתנתק מהחומר ולהידבק באלוקות.⁶ לשתי תופעות אלו, של השגחה ונבואה, קורא ריה"ל "העניין האלוקי".⁷

על פי ריה"ל, על צורות ביטוי אלו של העניין האלוקי מבוססת האמונה של כל יהודי בכל דור, וזאת בשני אופנים, ישיר ועקיף. האופן העקיף מצוי בכל דור וגם בימינו, והוא המסורת המועברת בכל דור ודור מאב לבנו על מעמד הר סיני והמופתים שנעשו בו מול המון רב של בני אדם, מסורת אמינה כמו דבר המושג על ידי חוש הראייה. לכן זוהי הוכחה בחוש על מציאות ה', אמינות תורתו ועל השגחתו בעולם.⁸ האופן הישיר והנעלה יותר קיים בזמן שעם ישראל בארצו והשכינה שורה עליו, והוא הנבואה וההשגחה עצמן. הנבואה וההשגחה לא נפסקו במעמד הר סיני אלא המשיכו ללוות את עם ישראל. רבים מעם ישראל הגיעו לנבואה⁹ וכשעם ישראל היה בארץ ישראל הוא הונהג בהנהגה שמעל הטבע.¹⁰ שתי התופעות הללו מופיעות ביחס ישיר לקיום מצוות הקב"ה,¹¹ ולכן הן מהוות גם הוכחה לאמינות התורה.

במאמר זה אנסה לבאר את שתי התופעות הללו כפי שהן מתבטאות בספר הכוזרי, וכמו כן את היחס ביניהן לבין עם ישראל וארץ ישראל.¹²

ג. השגחה

1. ההשגחה על העולם וההשגחה על עם ישראל

כאמור, העניין האלוקי בא לידי ביטוי בהשגחה, שהיא ביטוי המייחד את עם ישראל משאר האומות. הקב"ה משגיח על העולם דרך חוקי הטבע שנקבעו בעת הבריאה. הקשר

6. מאמר ראשון, יא

7. מאמר ראשון, פד; מאמר שני, יד

8. מאמר ראשון, כה

9. מאמר ראשון, קג

10. מאמר ראשון, קט

11. מאמר ראשון, קט; מאמר שלישי, נג

12. את היחס בין העניין האלוקי והמצוות אבאר בהרחבה, בעזרת ה', במאמר נפרד.

של הקב"ה נמשך כל הזמן משום שבכל רגע הוא נותן לבריאה כולה את כוח הקיום, כפי שאנו אומרים בתפילה: "המחדש בטובו בכל יום תמיד מעשה בראשית"¹³. התנהלות אומות העולם לא מונהגת ישירות על ידי הקב"ה, אלא על ידי חוקי הטבע. אם הם רבים הם ינצחו במלחמות, אם יש בצורתם הם ירעבו וכך הלאה.¹⁴ לעומת זאת, ההשגחה האלוקית על עם ישראל שונה, הקב"ה כאילו משנה את חוקי הטבע בהתאם לרמת קיום המצוות של עם ישראל.¹⁵ קיימים שני סוגי השגחות של הקב"ה: ההשגחה בארץ ישראל וההשגחה בגלות.

2. ההשגחה בארץ

על ההשגחה בארץ ישראל כותב ריה"ל:

ויהיו השבע בארץ הזאת ורעבה, טובתה ורעתה תלויים בעניין האלוקי לפי מעשיכם, ויהיה מנהג הטבע נוהג בכל העולם כלו אך לא בככם, כי כל עוד שכינתי שורה בקרבכם, תראו שבע בארצכם, וגשמיכם יבאו כסדרם, לא יכחשו זמניהם, ותגברו במתי מספר על אויבכם ובזה תדעו כי עניינכם נוהג לא לפי חוקי הטבע כי אם לפי רצוני. אך בעברכם על דברי תראו רעב ובצורת ונגף וחייה רעה, גם בימים אשר כל העולם כלו שרוי בשלוחה, אז תדעו כי עניינכם מונהגים על ידי דבר העומד למעלה מן החוק הטבעי

מאמר ראשון, קט

בארץ ישראל עם ישראל מונהג על ידי רצון אלוקי, ללא קשר למצב הגשמי האובייקטיבי של עם ישראל, וללא קשר למצבן של שאר אומות העולם. כשעם ישראל עובר על רצונו של הקב"ה מצבו הגשמי מידרדר. ואילו כאשר הוא מקיים את רצונו של הקב"ה, ובמיוחד את המצוות התלויות בארץ¹⁶, הוא מתחבר אל העניין האלוקי ואז ההשגחה האלוקית פועלת עליו לטובה. כלומר, העניין האלוקי הוא היחס בו הקב"ה משגיח על עם ישראל בארצו. השגחה זו היא נס גלוי בטבע שכל הרואה אותו מבין שעם ישראל לא מונהג על ידי הטבע אלא על ידי הנהגה אלוקית על-טבעית.

13. מאמר רביעי, כו

14. מאמר שני, לב

15. מאמר ראשון, קט

16. מאמר שני, יב

השגחה זו של השכינה לא רק זיכתה את עם ישראל אלא גם הייתה הכרחית לו כדי שיוכל למלא את חובתו. מצוות התורה שניתנו לעם ישראל מורכבות וקשות להבנה וליישום ואף אומה אחרת לא יכולה לשמור את התורה. רק האומה שהשכינה בתוכה וזו גומלת לה לרגעים שכר ועונש, יכולה לקיים בפועל את מצוות התורה¹⁷, רק עונש מידי על חטא ושכר מידי על מצווה מאפשרים לציבור גדול לקיים את המצוות לפרטיהן.

3. ההשגחה בגלות

בגלות ההשגחה האלוקית מופיעה באופן נסתר במציאות. היא שומרת על עם ישראל בתור עם, כך שאע"פ שעם ישראל מפוזר על פני העולם כולו ובמשך זמן ארוך כל כך, בכל זאת הוא לא מתבולל באומות שהוא שוכן בתוכן, בניגוד לשאר העמים שהגיעו למצב דומה וכבר לא נשאר מהם זכר.¹⁸ בנוסף לכך, בגלות הקב"ה גם מפרה ומרבה את עם ישראל ושומר עליהם שיהיו דומים בתכונותיהם לאבותיהם.¹⁹

4. אופן ההשגחה

בכלל, ההשגחה האלוקית פועלת על עם ישראל לא דרך הפרטים אלא דרך הכלל. הקב"ה נותן טובה לכלל כמו גשם או הצלחה במלחמה ובכך הברכה מגיעה לכל הפרטים. לכן, יכול להיות אדם שבאופן פרטי הוא חוטא, אולם החברה שמסביבו צדיקה ולכן הוא מצליח מבחינה חומרית. כמו כן, יכול להיות מצב הפוך, בו אדם צדיק חי בחברה חייבת ולכן מצבו מידרדר מדחי אל דחי. החשבונות האישיים של כל אדם בנפרד לא נשכחים והם יבואו לידי ביטוי בעולם הבא. לכלל זה יש יוצאים מן הכלל, ישנם גם יחידים בעם ישראל שהקב"ה משגיח עליהם באופן פרטי אף בעולם הזה.

אופן זה של השגחתו של הקב"ה על העולם הוא גם אחד הטעמים שריה"ל מביא לתפילה בציבור.²⁰ קיימים שלושה סוגי תפילות הנשמעות: "תפילה בציבור", "תפילה על ציבור" - שהרי הטובה לא מגיעה לאדם ישירות מהקב"ה, אלא האדם צריך להתפלל שיהיה לציבור טוב וכך גם יהיה לו טוב ו"תפילה של יחיד השקול כנגד כל הציבור" - שלאותו יחיד ישנה השגחה של הקב"ה עליו באופן פרטי.²¹

17. מאמר שני, נח.
18. מאמר שני, לב - לד.
19. מאמר ראשון, צה.
20. מאמר שלישי, יט.
21. מאמר שלישי, יז.

ד. נבואה

1. מהי נבואה?

הנבואה היא הביטוי העליון לקשר בין הקב"ה לעם ישראל, לו קרא ריה"ל "העניין האלוקי". קשר זה הוא השראה אלוקית מלמעלה למטה מהאלוקות על האדם.²² הנבואה לא משתמשת בכוח השכל, אלא בכוח הדמיון.²³ לפי ריה"ל, הנבואה לא נובעת מהשגה שכלית, אלא היא מדרגה אלוקית שהשכל לא שייך אליה: "המדרגה שבהגיעו אליה ידבק האדם באלו-ה' וברוחניים וישיג את האמיתות בתחילת מחשבה בלא עיון ולימוד"²⁴.

הנבואה משפיעה על האדם בשני אופנים. דבקות באלוקים, כלומר, חוויה רגשית עמוקה של תחושה ממשית של קיום הקב"ה, ו"הבנה" במהות האלוקות, הבנה שאין כל דרך ללמוד אותה, ולא להעביר אותה לאדם אחר בדרך שכלית.²⁵ ההבנה הנבואית לא באה על ידי הסקת מסקנות שלב אחרי שלב עד להגעה למטרה הנחשקת, אלא על ידי ראיית מראות והבנה של המכלול השלם בבת אחת.²⁶

הנבואה באה בצורת מראות של בריות אלוקיות של גופים רוחניים העשויים חומר דק.²⁷ המראות הנגלים בנבואה הם של דמויות גשמיות, אע"פ שמראות אלו מרמזים על דברים רוחניים חסרי גשם, מאחר וטבע האדם לא יכול לחוש יראה או אהבה אל דבר מופשט, אלא צריך לראות דמות לנגד עיניו. בדומה לזה, אדם לא מפחד מדמות מפחידה שמספרים לו עליה כמו שהוא מפחד מדמות אותה הוא רואה כמו עיניו.²⁸ אע"פ שהנבואה היא השראה אלוקית מהקב"ה על האדם, אין הקב"ה מונע נבואה ממני שהכין את עצמו לקבלה, אלא כל מי שהגיע למעלת הנביא מנבא. החפץ האלוקי כאילו עומד ומצפה שאנשים ינבאו,²⁹ ולכן הנבואה לא הייתה תופעה נדירה ורבים מעם ישראל שאפו אל הנבואה ואף הגיעו אליה.³⁰

העובדה שכל הנביאים ראו מראות דומים מהווה הוכחה שהנבואה היא דבר אמיתי. כמו שכל האנשים מסכימים על מתיקות הדבש ומרירות הלענה וזוהי הוכחה שהטעמים האלו הם אמיתיים ולא הרגשה סובייקטיבית של האדם, כך גם אם הנביאים ראו מראות דומים, כולם ראו מראה שמימי אמיתי שניתן להם מלמעלה, ולא כל אחד בדה מראה ממוחו

22. ולא הידבקות של האדם באלוקים מלמעלה למעלה, כדעת הפילוסופים.

23. מאמר רביעי, ג.

24. מאמר ראשון, צה. אין רצוני לומר שהנביא לא נזקק להכשרה שכלית על מנת להתנבא, אלא שמהותה של הנבואה איננה השגה שכלית.

25. מאמר חמישי, טז.

26. מאמר רביעי, ה.

27. מאמר שני, ד.

28. מאמר רביעי, ה.

29. מאמר שני, יד; מאמר חמישי, יב.

30. מאמר ראשון, קג.

הקודח. הוכחה נוספת לאמיתות הנבואה היא המופתים שעשו הנביאים שהראו שמדרגתם היא דרגה אמיתית ונבדלת משאר בני האדם. לפי טענת החבר, אם הפילוסופים היו רואים את הנביאים ואת המופתים שעשו, גם הם היו מחפשים דרכים הגיוניות בשכל להוכיח את הנבואה ולהגיע אליה.³¹

2. תפקידי הנבואה

התפקיד הראשון של הנבואה שמופיע בספר הכוזרי הוא התפקיד המסורתי של הנביא בתנ"ך, והוא שליחות מאת הקב"ה להעביר מסר אל העם ולהחזירו בתשובה: "...ואחריו אלפי נביאים שכולם קראו אל תורתו ביעדם שכר טוב לכל שומרה ועונש לכל עובר עליה".³²

תפקיד זה אינו המהות היחידה של הנבואה. הנבואה מתפקדת גם בתור התקשרות של האדם הפרטי בעניין האלוקי. היא מפגישה את הנביא עם הקב"ה עצמו - עם "שם הווי"ה", ולא עם פעולותיו המכוונות "שם אלוקים".³³ בניגוד לאמונה השכלית בקב"ה שבה אפשר להגיע לאמונה באל חסר רצון וידיעה, אדם המתנבא מקבל אמונה שאי אפשר להגיע אליה, אלא רק דרך התנסות אישית,³⁴ וכל השאלות והקושיות השכליות שלו על האלוקים נפתרות מאליהן:

אך עניין שם ה' לא ישיגהו ההקש ההגיוני, ואין עליו עדות כי אם מן הראיה הנבואית ההיא אשר יבדל בה הנביא כמעט מכל המין האנושי וידבק במין המלאכים, ותהי בו רוח אחרת... וכל אדם בשעה שיעזרהו האלו-ה' וישרהו אל דבר מה... אותה שעה יסורו מלב האדם הספקות שהיו לו לפני זה בעניין האלוקים וילעג לכל ההיקשים ההגיוניים אשר בעזרתם היה מנסה להגיע אל ידיעת האלו-ה', ריבונותו ואחדותו, ואז יגיע האדם למדרגת עובד אלו-ה' מתוך אהבה המוכן למסור נפשו על אהבתו - כי בדבקות באלו-ה' הוא מוצא נעימות עצומה ובהתרחקות ממנו הוא רואה מקור כל נזק וצער.

מאמר רביעי, טו

31. מאמר רביעי, ג.
32. מאמר ראשון, יא.
33. מאמר רביעי, טו.
34. מאמר חמישי, טז.

חוויה דומה לכך חווה כל עם ישראל במעמד הר סיני, שהיה מעמד נבואי של כל ישראל.³⁵ המעמד גרם להם להאמין בבריאת העולם, ע"י הקב"ה שנתן את התורה ומתערב בעולם על ידי ניסים, ולא הטרידו אותם הקושיות הפילוסופיות על אמונות אלו.³⁶ הנבואה לא מקנה רק לנביא את האמונה בקב"ה, אלא גם לכל הסובבים אותו:

ודע כי כל המתקרב אל נביא תתחדש לו רוחניות בשעת ההתקרבות אליו ושמיעת דבריו האלוקיים, אותה שעה הוא נבדל משאר בני מין האדם בווך נפשו ובהשתוקקותה אל הדרגות ההן.
מאמר ראשון, קג

תפקיד נוסף של הנביא הוא תפקיד הלכתי. משה קיבל בנבואה את המצוות במעמד הר סיני עד לפרטיהן, ובלעדי קבלה זו בלתי אפשרי היה לקיים את המצוות. כמו כן, הנביאים בכל דור הם מקור להלכות חדשות, וכך מפרש ריה"ל את איסור "בל תוסיף":

מאמר "לא תוסיפו על הדבר אשר אנוכי מצווה אתכם היום ולא תגרעו ממנו..."³⁷, זאת אפוא כוונתו: לא תוסיפו על הדבר אשר צויתכם על ידי משה, או על ידי נביא מקרבך מאחריך לפי התנאים אשר נקבעו לנבואה.
מאמר שלישי, מא

האיסור להוסיף למצוות ולגרוע מהן מיועד רק לפשוטי העם, אולם נביאים רשאים להוסיף מצוות על פי נבואתם.

הנבואה גם משמשת הוכחה על אופי הגמול שיקבל האדם בעולם הבא. עולם הבא הוא העולם של המלאכים בו אין לאדם גוף אלא רק נשמה, ובו הוא יכול להידבק בכורא בלי טרדות החומר. אדם המתנבא ונשמחו עולה ונפרדת מהחומר בשעת הנבואה יודע כבר מה מצפה לו בעולם הבא והוא משתוקק להגיע אליו.³⁸ לכן, הנביאים שהגיעו לרום המעלה האפשרית מתאווים למות ולהגיע לעולם הבא ולהיות בחברת המלאכים.³⁹

3. הנביא

במאמר החמישי ריה"ל מגדיר את תכונות הנביא:

35. מאמר ראשון, פז.
36. מאמר ראשון, צא.
37. דברים ד, ב.
38. מאמר ראשון, קג.
39. מאמר שלישי, א.

ובני אדם אף הם שונים זה מזה כי לרובם טבעים לא מאוזנים, ושכלו של האדם נוטה לצד המכריע שבטבעים אלה. אם המרה האדומה היא המכריעה באדם זה - תהינה לו מידות קלות הדעת והפזיזות, ואם המרה השחורה - מידות המתינות וישוב הדעת, כי המידות הולכות אחרי המזג. ואם יש אדם שטבעיו שקולים תהינה המידות המנוגדות ברשותו כשתי כפות מאוזנים מאוזנות יפה בידי שוקל, המטה אותם לכל צד שירצה בהוסיפו או בהחסירו אבני משקל. איש אשר כזה יהיה בלא ספק, בעל לב משחרר מתאוות מפלגות וישתוקק אל מדרגה למעלה ממדרגתו הלא היא המדרגה האלוקית, פעם בפעם יעמוד וישקול יפה מה מטבעיו וממידותיו ראוי לו לחזק... איש אשר כזה תשפע עליו הרוח האלוקית היא רוח הנבואה, אם הוא ראוי להיות נביא.

מקטע זה ניתן להבין שלושה דברים על תכונת הנביא:

א. הנביא הוא אדם בעל מידות שקולות, הוא לא נוטה לשום מידה יותר ממה שראוי ואין לו נטייה לשום תאוה. כלומר, הנביא צריך להיות אדם בעל איזון נפשי, וזו בעצם התכונה המאפשרת לו להינבא.

ב. ישנם אנשים שנולדים עם טבעים מאוזנים ולהם יותר קל להגיע לנבואה מאשר לאנשים מהשורה, שכדי לזכות בנבואה צריכים לעמול יותר על מידותיהם.

ג. גם האנשים המתאימים להיות נביאים צריכים לעבוד על מידותיהם על מנת להגיע לנבואה.

לא כל אדם יכול להיות נביא. בספר הכוזרי⁴⁰ כותב ריה"ל שרק עם ישראל נושא בקרבו את התכונה המאפשרת להתנבא, ובהמשך נבאר תכונה זו. המעשים המאפשרים לעם ישראל להתנבא הם המצוות האלוקיות.⁴¹ מצוות אלו הן חוקים אלוקיים נסתרים בטבע⁴² שניתנו רק לעם ישראל⁴³ ואין אפשרות להבינן ולתת להן טעם שכלי.⁴⁴ לכן גם אי אפשר לתת הסבר שכלי מדוע הן פועלות רק על עם ישראל. כדי שהמצוות תפעלנה את פעולתן יש לבצע אותן בדייקנות⁴⁵, וביחס נפשי נכון - ביראה, בשמחה ובאהבה.⁴⁶

40. מאמר ראשון, קטו.

41. מאמר ראשון, עט, יבואר בהרחבה במאמר נפרד על המצוות.

42. מאמר ראשון, עז.

43. מאמר ראשון, כז.

44. מאמר ראשון, עט.

45. מאמר ראשון, צט; מאמר שלישי, נג.

46. מאמר שני, נ.

כך מתאר ריה"ל את החסיד הרוצה להתנבא:

החסיד הוא הוא המושל, שהרי כל חושיו וכוחותיו הנפשיים והגופניים, סרים אל משמעתו... ולאחר שעשה החסיד לכל אחד מאלה כל צורכו, ונתן לכוחות הטבעיים מנוחה ושינה במידה מספקת, ולחיוניים - ערות ותנועה די צורכם לשם פעולה בענייני העולם הזה, הוא קורא לעדתו זו כאשר יקרא המושל הנערץ לחילו הנערץ לו כי תבוא לעזרתו במאמציו להידבק במדרגה שלמעלה מזו שהשיג: במדרגה האלוקית, העומדת למעלה מן המדרגה השכלית... ואחר כל ההכנה הזאת מעורר כוח הרצון את כל האברים המשמשים אותו לעשות מלאכתם מתוך זריזות, חריצות ושמחה. מאמר שלישי, ה

החסיד מוגדר כמושל על כל כוחותיו, וכדי להתנבא הוא מאגד אותם על מנת שישמשו אותו בעשיית המצוות. האיזון המידותי הוא לא רק תכונה המאפשרת התנבאות מצד עצמה, כמו שנאמר לעיל, אלא הוא חיוני גם בתור מסייע כדי לקיים בשלמות את המצוות האלוקיות.

לאחר שהנביא התנבא הוא לא נותר כשאר בני אדם, אלא הופך להיות מין חמישי⁴⁷ בבריאה, בין אדם למלאך. נפשו מזדככת ורצונותיו משתנים מרצונות גשמיים לרצונות אלוקיים:

ואז יגיע האדם למדרגת עובד אלו-ה' מתוך אהבה, המוכן למסור נפשו על אהבתו, כי בדבקות באלו-ה' הוא מוצא נעימות עצומה ובהתרחקות ממנו הוא רואה מקור כל נזק וצער. מאמר רביעי, טו

לא רק נפשו משתנה, אלא גם החומר הגשמי בו הופך להיות מלאכי. כפי שריה"ל כתב על משה "אשר יבוא באש ולא תשרפהו, ויעמוד זמן רב בלי מאכל ולא ירעב, ובעור פניו יקרן אור שאין העין יכולה לעמוד בו, ולא יחלה ולא יחלש..."⁴⁸. הנביא מסוגל למנוע מעצמו דברים גשמיים ולחיות בנזירות ובפרישות. דבר זה לא יגרום לו חוליים גשמיים

47. הבריאה מחולקת לארבעה מינים, כך שכל אחד מהם גבוה מקודמו במדרגה: דומם, צומח, חי, ומדבר. מאמר ראשון, לא - לה

48. מאמר ראשון, מא

ורוחניים כי את צרכיו ממלא אור אלוקי.⁴⁹ כאשר הנביא מגיע למיצוי מעלתו בתור אדם, כל שאיפתו היא למות ולהיות בחברת המלאכים, במציאות בה יוכל לעבוד את ה' ללא צורך במאכל ומשתה וללא טרדות העולם החומרי המפריעות לעבודת ה'.⁵⁰

4. עם ישראל - עם הנבואה

עם ישראל שונה מהותית משאר האומות. הדבר המגדיר אומה מאומות העולם הוא השקפה משותפת שסביבה מתאגדים כל הפרטים, לעומת זאת, השייכות לעם ישראל לא מוגדרת על ידי השקפה אלא על ידי טבע פנימי זהה, בכולם נמצא הכוח האלוקי, שלא נמצא בשאר האומות. כוח זה הוא המאפשר לאדם ולעם להתחבר לעניין האלוקי, להתנבא ולהיות מושגח על ידי הקב"ה.⁵¹

ריה"ל מתאר את תהליך היווצרותו של עם ישראל מאדם הראשון. האדם הראשון נברא בשיא השלמות שבראשה עומדת התכונה של הכוח האלוקי:

כי אדם הראשון בראו האלו-ה בתבנית איש שהגיע לסוף שנות בחרותו, שלם בגופו ובמידותיו והוא קיבל מאת האלו-ה... את הכוח האלוקי שמעל לשכל - רצוני לומר: את המדרגה שבהגיעו אליה ידבק האדם באלו-ה וברוחניים וישיג את האמיתות בתחילת מחשבה בלא עיון ולימוד, - לכן נקרא אדם הראשון אצלנו "בן אלוקים" וכל הדומים לו מזרעו נקראו "בני אלוקים".

מאמר ראשון, צה

אולם, לא כל זרעו של אדם הראשון ירשו את התכונה של הכוח האלוקי. במשך דורות רק בן אחד קיבל תכונה זו והעביר אותה הלאה, עד ליעקב אבינו שאצלו נשלם תהליך ה"זיקוק" של עם ישראל והעניין האלוקי החל להופיע בציבור שלם. מאז בני יעקב התכונה האלוקית עוברת מדור לדור, אולם לא בכל אדם חייבת התכונה הזאת להופיע בפועל במציאות. ישנם אנשים שבהם התכונה הזאת מוסתרת ולא מתבטאת בפועל, והם קרואים "שנואי אלו-ה". אף על פי שהתכונה האלוקית לא מתגלה אצלם בפועל הם ממשיכים להעביר תכונה זאת לבניהם.⁵² כתוצאה מכך שהתכונה האלוקית עוברת בתורשה מאב לבן, אין לגרים המצטרפים לעם ישראל אפשרות להתנבא. אמנם, ברגע שהם מצטרפים לעם

49. מאמר שלישי, א

50. מאמר שלישי, א

51. ראה לעיל בפרק ג'.

52. מאמר ראשון, צה

ישראל הם נהנים מטובות הקב"ה כמו השגחה פרטית, אך למעלת הנביאים אינם יכולים להגיע.⁵³

בבריאה קיימות ארבע מדרגות בנבראים: דומם, צומח, חי ומדבר, כל אחת ממדרגות אלו שונה מקודמתה, לא בהבדל כמותי אלא בהבדל איכותי-מהותי. ריה"ל מגדיר את עם ישראל כמדרגה חמישית בבריאה מעל דרגתם של שאר בני האדם.⁵⁴ ההבדל בינם לבין שאר בני האדם הוא כהבדל המלאכים מבני האדם.⁵⁵ יש לציין שלא כל הפרטים המשתייכים לעם ישראל הם מדרגה חמישית בפועל, אבל בכולם קיים הפוטנציאל המאפשר להם להיפך למעין מלאכים בשעה שהם מתנבאים, או בשעה בה הם מתקרבים אל הנביא: "ודע כי כל המתקרב אל הנביא... אותה שעה הוא נבדל משאר בני האדם בדרך נפשו ובהשתוקקותה אל הדרגות ההן ובדבקותה בענווה וטהרה".⁵⁶ כל עם ישראל מסוגל להגיע אל הנבואה, וכולו הגיע אליה במעמד הר סיני, שם שמע את עשרת הדברות ישירות מאת האלוקים.⁵⁷ גם אדם מישראל שלא הגיע אל הנבואה היה קרוב אליה במעשים רצויים בהתקדשות ובהתקרבות אל הנביא, מכיוון שגם על ידי התקרבות אל הנביא אפשר לזכות בהשגות עליונות.⁵⁸

את העובדה שזו היא דרגתם של כלל ישראל, ממחיש ריה"ל באמצעות מעלת משה רבנו במעמד הר סיני. בשעה שמשה עלה להר סיני גופו הפך להיות מלאכי: הוא לא נשרף, לא נחלש, לא רעב ועור פניו קרן. בנוסף לכך, נשמתו התחברה ליצורים הרוחניים - הוא ידע תעלומות מה שהיה ומה שיהיה.⁵⁹ ריה"ל מסביר שמעלתו של משה רבנו לא באה בזכותו, אלא מכוחו של עם ישראל, כלומר, מעלת משה היא מעלתם של כל ישראל. התורה ניתנה רק בזכות קיומו של עם ישראל, שהרי לו עם ישראל לא היה קיים, לא היה מי שמסוגל לקבל את התורה, והיא לא הייתה ניתנת. רק בעם ישראל קיימת התכונה של הכוח האלוקי, ובזכות קיומה בכל העם, הגיע משה רבנו למעלתו.⁶⁰

גם בשעה שאדם מעם ישראל לא מתנבא, הוא לא כשאר בני האדם, שהרי השכינה השורה בעם ישראל מחייה את גופו ונפשו:

כי הנה השכינה הייתה בישראל בבחינת רוח החיים שבגוף האדם,
בהיותה נותנת להם חיות אלוקית ומקנה להם זיו ויפי ואור בנפשותם
ובגופיהם, ובלבושיהם ובמעונותיהם. מאמר שני, סב

53. מאמר ראשון, קטו.

54. מאמר ראשון, מג.

55. מאמר רביעי, ג.

56. מאמר ראשון, קג.

57. מאמר ראשון, פז.

58. מאמר ראשון, קג.

59. מאמר ראשון, מא, מג.

60. מאמר שני, נו.

חיות אלוקית זו היא גם הסיבה למחלת הצרעת המיוחדת לעם ישראל. כאשר אדם מישראל חוטא מופיעים בביתו ובגופו נגעים במידות עוצמה שונות לפי חומרת העבירה. נגעים אלו נובעים מעזיבת השכינה את אותו אדם. בדומה שלאדם שנכהל או שהולך בבית הקברות ונפשו עוזבת אותו מעט מופיעים רשמים בגוף, כך כאשר השכינה שמחיה את הגוף עוזבת אותו מופיעים רשמים המעידים על עזיבתה.⁶¹

החיות בנפשם של עם ישראל משפיעה גם על האמונה של כל אחד ואחד מהם:

וכל ההולכים בדרכי התורה האלוקית נמשכים אחרי בעלי הראייה הנבואית, ונפשותם מוצאות להן מנוח בהאמינן אמונה שלמה בקבלת הנביאים, אם כי דברי הנביאים תמימים ומשליהם דמיוניים יותר מדי, ואין הן מוצאות מנוח בקבלת הפילוסופים, אם כי דבוריהם נאים יותר וחיבוריהם מסודרים סדר יפה יותר, ואם כי לפי הנגלה מופתיהם ההגיוניים מושכים את הלב יותר, - ובכל זאת אין ההמונים נמשכים אחריהם, כאילו נגלתה האמת לנפשות בני ההמונים מעין גילוי נבואה, כמו שנאמר אצלנו: "ניכרים דברי אמת"⁶².

מאמר רביעי, יז

כאשר עם ישראל שומר את מצוות הקב"ה, הוא לא מתפתה ללכת אחר אמונות הפילוסופים, אלא הולך אחרי הנביאים. לא מפני שהם הגיוניים יותר אלא מתוך דחף פנימי עמוק, ללא סיבה הנראית לעין.

5. הנבואה באומות העולם

כאמור, רק עם ישראל יכול להגיע לנבואה, ורק בו קיימת התכונה האלוקית העוברת בתורשה. אולם ריה"ל מודע לעובדה שהיו גם נביאים משאר האומות שהמפורסם שבהם הוא בלעם. כיצד זה ייתכן? ריה"ל אומר על בלעם שהוא "מתנבא ברצון אלוקים"⁶³. הקב"ה אמנם קבע בטבע חוקים מי מסוגל להתנבא ומי לא, אולם, כפי שהקב"ה יכול לעשות ניסים ולשנות מעשה בראשית, כך הוא יכול לגרום לאדם שלא מסוגל להתנבא מטבעו לקבל נבואה.

61. מאמר שני, סב

62. סוטה ט, ב

63. מאמר ראשון, קטו

בעם ישראל קיימת תחושה פנימית בלתי מוסברת הגורמת לו ללכת אחר הנביאים ולא אחר הפילוסופים. משיכה פנימית זו אחר הנביאים, הייתה צריכה להיות קיימת אך ורק בעם ישראל, שהרי רק בו יש את הכוח האלוקי ורק לו יש שייכות למצוות האלוקיות. אולם על דבר זה ניתן להקשות מהנאמר במאמר הראשון. שם מלך כוזר מתמודד עם טענת הפילוסוף, שאין מעשה רצוי ואדם הרוצה להידבק באלוקים יבדה לעצמו דת,⁶⁴ והוא שולל אותה משני טעמים. הסיבה הראשונה היא החלום שהוא עצמו חלם. בחלום נאמר לו על ידי מלאך שהמעשים שהוא עושה אינם רצויים ועליו לחפש את המעשה הרצוי, לכן לא משנה מה הוכח על ידי השכל, בדיית דת עצמית לא מספקת אותו. כדי להוכיח שזו איננה הרגשה סובייקטיבית שלו הוא מביא הוכחה מהרגשתן של כלל האומות בעולם. העולם המיושב מחולק לשני מחנות, הנוצרים והמוסלמים, הנלחמים זה בזה, וכל אחד מהצדדים טוען שהמעשה הרצוי נמצא בדת שלו. כל אחד מהמחנות מוכן ללכת למלחמה ולהרוג את חברו בעבור האמת שלו, עובדה זו מוכיחה ששני מחנות אלו מרגישים בתוך עצמם שלא יכול להיות שאין מעשה הרצוי מצד עצמו.⁶⁵ אם כן, לא רק בעם ישראל קיימת הרגשה פנימית המכוונת לאמונה הנכונה אלא גם בשאר האומות! ניתן להעלות מספר תשובות לשאלה זו:

1. ההנחה שיש לגויים הרגשה פנימית המכוונת אותם אל האמת האלוקית היא דעת מלך כוזר, ולא החבר, שהרי אלו דבריו אל הפילוסוף לפני שהוא פגש את החבר. תשובה זו קשה מכמה בחינות:

א. ספר הכוזרי הוא לא בהכרח שכתוב מדויק לשיחה בין מלך כוזר לבין החבר, אלא ריה"ל לקח את הסיפור בתור מסגרת להבעת דעותיו. לכן, הדעות שמלך כוזר מביע הן של ריה"ל עצמו.

אולם, ניתן לתרץ קושי זה בכך שזהו סיפור, וייתכן שריה"ל בתור מספר סיפור מביע גם דעות לא נכונות דרך מלך כוזר (ולא דרך החבר).

ב. זו איננה האינדיקציה היחידה בספר הכוזרי המוכיחה שאצל הגויים מצויות הרגשות המכוונות אותם אל האמונה הנכונה: מלך כוזר חלם חלום שבו מלאך נגלה אליו וציווה עליו לחפש את המעשה הרצוי. כמו כן, החבר אומר למלך כוזר שהוא אחד מהיחידים שניתנה להם האמונה מטבע, וכל הדעות הכוזבות בכלל לא פוגעות בהם אלא הם עומדים מיד על מקום הטעות שבהן.⁶⁶

2. ישנו חילוק בין הרגשתם של העמים מהי האמונה הנכונה לבין הרגשת האמונה הקיימת בעם ישראל. אצל הגויים זו הרגשה מכוונת, היא דבר המלווה את חייהם אולם היא

64. מאמר ראשון, א.

65. מאמר ראשון, ב.

66. מאמר חמישי, ב.

עדיין הרגשה חיצונית, ואילו אצל עם ישראל זו הרגשה מהותית המחוברת אל הקיום של כל אחד ואחד. כלומר, אלו הן שתי חוויות בעלות איכויות (מהויות) שונות.
3. גם הגויים יכולים לחוות חוויה אמונית פנימית הדומה לזו של עם ישראל, אולם בעוצמה שונה. את החוויה הזאת הם לא חווים בזכות עצמם אלא דרך עם ישראל.

ועל ידי זיכוננו אנו, ידבק העניין האלוקי בעולם. כי היסודות, כמו שאתה יודע, לא נתהוו כי אם למען יתהוו מהם המחצבים, ואחריהם הצמחים, ואחריהם בעלי החיים, ואחריהם האדם, ואחריו סגולת אדם, - הכול נתהווה אפוא בעבור הסגולה ההיא, למען ידבק בה העניין האלוקי, והסגולה ההיא באה בעבור סגולת הסגולה והם הנביאים והחסידים. מאמר שני, מד

ריה"ל ממשיך את אומות העולם לגוף ואת עם ישראל ללב.⁶⁷ כמו שהגוף קיים בשביל הלב, על מנת שיוכל לקיים את הנשמה, והנשמה שבלב מחייה את שאר האיברים, כך גם אומות העולם נוצרו בשביל עם ישראל והוא נוצר בשביל הנביאים שבו. כאשר השכינה שורה על הנביאים ועל עם ישראל היא משפיעה דרכם על אומות העולם.
זוהי גם אחת הסיבות שריה"ל מונה להשארת עם ישראל בגלות, על מנת לגרום לכל האומות לדבוק בעניין האלוקי:

יש לאלוהי חכמה נסתרת בהשאירו אותנו בגלות, - מעין החכמה הצפונה בגרגיר הזרע: גרגיר זה נופל אל תוך האדמה ושם הוא משתנה ולכאורה נעשה עפר... אולם לאחר זמן יתברר כי גרגיר זה הוא אשר ישנה את העפר ואת המים עד שיהיו מטבעו הוא, והוא אשר יעבירם דרגה דרגה עד אשר יתעדנו היסודות ויהפכם להיות כמוהו... ויכשר לחול בו העניין ההוא, האלוקי, והצורה של הזרע הראשון, ואז יהיה לעץ נושא פרי כפרי אשר ממנו בא הזרע ההוא.
והנה כך הוא הדבר גם בדת משה: כל דת שבאה אחריה משתנה, לאמיתו של דבר, להיות כמוה... הדתות האלה הן אפוא רק הכנה והקדמה ל"משיח" המיוחל, אשר הוא הפרי, ובאחרית הימים, בהודותן בו, תהיינה הן פרי, והיה העץ כולו אחד.
מאמר רביעי, כג

67. מאמר שני, לו

6. כיצד מגיעים לנבואה

לא ניתן להגיע לנבואה בלא מאמץ, ישנם אמנם אנשים הנולדים עם פוטנציאל נבואי גבוה, אך גם הם צריכים לעמול על מנת להינבא:

אמנם בהיות ה"שכינה" שורה בארץ הקדושה על האומה המסוגלת לנבואה נמצאו שם אנשים שפרשו מן העולם ושכנו במדברות, אולם הם התחברו לדומים להם ולא היו מתבודדים לגמרי, - גדולה מזאת! מחזקים היו איש את אחיו בידיעת התורה ומצוותיה, המקרבות אל המדרגה ההיא, האלוקית, "בקדושה ובטהרה". אלה היו "בני הנביאים". מאמר שלישי, א

שלושה עקרונות מוזכרים כאן כתנאי לנבואה: הפרישות, קיום המצוות, וקדושה וטהרה. בני הנביאים שרצו להינבא פרשו מהחברה האנושית של אנשים "רגילים" והתייחדו עם אנשים הדומים להם, הפרישות היא פרישות מחברת בני אדם ובנוסף פרישות מהנאות גשמיות. אף על פי שבמאמר השני⁶⁸ יצא ריה"ל נגד הפרישות והנזירות הגורמות לביטול כוחות החיים ועקב כך לפגם בעבודת ה', אדם הרוצה להינבא מחויב לפרוש, כדי שהצרכים הגשמיים לא יסיחו את דעתו מן המטרה העיקרית שהיא דבקות בקב"ה.⁶⁹ הפרישות והנזירות לא פוגעות בנביא כפי שהן פוגעות בשאר בני אדם, משום שכוחות החיים שבו מתמלאים מהאור האלוקי.⁷⁰

הדרך להתחבר אל העניין האלוקי היא על ידי המצוות, לכן אדם הרוצה להינבא צריך לקיים את המצוות בדיוקנות מרובה. הוא מאגד את כל כוחותיו הגשמיים והרוחניים לעשות את כל המצוות בחריצות, בזריזות ובשמחה.⁷¹ במיוחד מצוות הקשורות למקדש ולקרבת שריה"ל מקשר ביניהן לבין הנבואה באופן מיוחד.⁷²

קדושה וטהרה הן התנאי השלישי. גם אם האדם יעשה את המצוות באופן טכני, כל עוד הוא לא עשה אותן בקדושה ובטהרה, לא ידבק בו העניין האלוקי.⁷³ אצל ריה"ל דיני הקדושה וטהרה הם דינים המיוחדים להתחברות לעניין האלוקי והם שייכים רק כאשר השכינה שורה על עם ישראל. כיום, כאשר השכינה כבר לא שורה, לא קיימים אצלנו דיני

68. מאמר שני, ג

69. מאמר שלישי, ה

70. מאמר שלישי, א

71. מאמר שלישי, ה

72. מאמר ראשון, פז; מאמר שני, כו

73. מאמר ראשון, כו; מאמר שלישי, יא

טומאה וטהרה. דינים הדומים לדינים של טומאה וטהרה, כאיסור קירבת הבשר עם הנידה והיולדת, אינם חלק מדיני טומאה אלה ושייכים לקטגוריה נפרדת.⁷⁴ את הנבואה האדם יכול לקבל בעוצמות וברמות שונות. עוצמת השפע הנבואי שישרה על האדם תלוי במאמצי האדם: "כי העניין האלוקי אינו חל על האדם כי אם לפי הכנת האדם - אם מעט מעט ואם הרבה הרבה".⁷⁵ עוצמת הנבואה תלויה גם בתנאי המציאות איתם האדם מתמודד, והעניין האלוקי יתקשר בעוצמה גדולה יותר לאדם הדבק בקב"ה במצבים של סבל ושל קושי.⁷⁶

7. החסיד

החסיד, לפי ריה"ל, הוא מדרגה מתחת לנביא, כך שבמקום נבואה הוא מקבל הארה ממרום.⁷⁷ החסיד לא מתנבא, אלא מסתייע בבת קול⁷⁸ גם בתהליך פסיקת ההלכה. בניגוד לנאמר לעיל לגבי הנביא, שרצונו השתנה משאר בני אדם, כך שכל רצונו הוא לחוות חוויות רוחניות,⁷⁹ לחסיד נשאר עדיין מעט מן היצר הרע. לכן החסיד נמצא במאמץ תמידי למיגורו של היצר.⁸⁰

תכונתו המרכזית של החסיד היא היותו "מושל" בכל כוחות גופו ונפשו. הוא נותן לכל כוח מכוחותיו את צורכו הראוי לו ומביא אותו לידי ביטוי במידה הראויה. במצב כזה גופו של החסיד יכול לפעול ברמתו המקסימלית בעולם הזה. החסיד גם קונה שליטה על כוח הרצון. הוא כופף אותו למרות השכל והדמיון, ומטהר את מחשבתו. לאחר שהוא שולט בכל כוחות נפשו הוא אוגד אותם במטרה להידבק במידה האלוקית על ידי עשיית המצוות בחריצות, בזריזות ובשמחה.⁸¹

כיום, כשהנבואה אינה נפוצה, אסור לאדם הרוצה להתנבא, ואפילו אם הגיע למעלת הנביא, לנהוג בפרישות ובנזירות. הפרישות והנזירות תגרומנה לחסיד חוליים גופניים ונפשיים. כאשר הייתה הנבואה מצויה, הנביא היה מתמלא בכוחות חיים מתוך חוויית הנבואה במקום הצרכים הגשמיים שמנע מעצמו. לעומת זאת, כאשר אין הנבואה מצויה, החיים בפרישות ממצים מן האדם את כוחות החיים הטבעיים, וכוחות חיים אחרים לא

74. מאמר שלישי, מט

75. מאמר שני, כד

76. מאמר ראשון, קיג

77. מאמר חמישי, יב

78. במאמר שלישי, לט נאמר שבבית שני הייתה הארה עליונה במקום הנבואה, ובמאמר שלישי מא נאמר שבבית שני הסתייעו בבת קול. לעיל הובא שלחסיד הייתה הארה עליונה, ומכאן שהחסיד נעזר בבת קול.

79. מאמר רביעי, ה

80. מאמר שלישי, ה

81. מאמר שלישי, ה

באים במקומם. אמנם למתבונן מבחוץ הוא יראה כעניו וככנוע אך הרגשתו הפנימית תהיה של מאיסה בחיים.⁸²

8. ארץ ישראל - ארץ הנבואה

הנבואה לא רק קשורה לעם מסוים אלא גם למקום מסוים. לשיטת ריה"ל, ארץ ישראל היא ארץ הנבואה, ואין אדם יכול להתנבא אלא בארץ או בעבורה. גבולות ארץ ישראל, לעניין הנבואה, הם לא הגבולות של בית ראשון ובית שני, אלא הגבולות שהובטחו לאברהם אבינו - הגבול הצפוני הוא נהר פרת והגבול הדרומי מדבר פארן. מסיבה זו משה רבנו יכול היה להינבא במדבר סיני.⁸³

נשאלת השאלה, מה מייחד את ארץ ישראל משאר הארצות? ריה"ל מציין את העובדה שארץ ישראל נמצאת באמצע ארצות האקלימים הנוחים.⁸⁴ כמו שנאמר לעיל, על מנת להינבא אדם צריך לרכוש לעצמו מידות שקולות, וארץ ישראל עוזרת לנביא להינבא משום שמידות ושלמות נפש האדם מושפעות מהמקום בו האדם גר.⁸⁵ ככל שהארץ יותר מאוזנת, כך גם האדם יותר מאוזן. לכן כל הגר בארץ ישראל, זוכה לאפשרות להינבא.

סיבה זו אינה מספקת, הרי לא רק מי שנמצא בארץ מתנבא, אלא גם מי שמתנבא בעבור הארץ! בנוסף לכך, הארץ עוזרת לאדם להינבא רק לאחר שהוא מקיים את המצוות התלויות בה.⁸⁶ בשל כך ניתן לומר שהסיבה לכך שארץ ישראל היא אחת מתנאי הנבואה נעלה משכלו של האדם, כשם שהמצוות האלוקיות המביאות לנבואה הן חוקים הנעלים ממנו. המגורים בארץ לא משרים את הנבואה באופן אוטומטי על האדם, אלא יש להכין אותה. ריה"ל ממשיך את הארץ לכרם:

כך גם הרכם זה שאתם אומרים כי הכרם מצליח בו, לולא היו נוטעים בו את הגפנים ועושים את כל מלאכת עבודת הכרם הדרושה לגידולם, לא היה עושה ענבים. והנה המעלה המיוחדת באה ראשונה לעם אשר הוא הסגולה והגרעין, ואחרי זה יש גם לארץ חלק במעלה הזאת, וכן למעשים ולמצוות התלויים בארץ, שהם מעין עבודת הכרם לכרם; אולם, שלא ככרם, העושה ענבים גם במקום אחר, אין עם הסגולה יכול להידבק בעניין האלוקי כי אם בארץ הזאת. מאמר שני, יב

82. מאמר שלישי, א

83. מאמר שני, יד

84. מאמר ראשון, צה

85. מאמר שני, י

86. ראה לקמן.

בדומה לכרם שלא עושה ענבים מעצמו, אלא צריך לעבדו ולטפחו, כך גם לארץ ישראל יש מעין "עבודת הכרם" שהן המצוות התלויות בארץ. רק לאחר עשיית מצוות אלו ארץ ישראל הופכת למקום בו ניתן להגיע לדבקות בעניין האלוקי, ובו עם ישראל מסוגל להוציא אל הפועל את סגולתו המיוחדת.

ה. השבת - יום הדבקות בעניין האלוקי

1. השבת - יום הדבקות וההשגחה

כמו שישנו עם מיוחד המסוגל להידבק בעניין האלוקי וארץ מיוחדת שבה אפשר להידבק בו, כך גם יש זמנים מיוחדים להידבקות בעניין האלוקי. המצווה שריה"ל מזכיר פעמים רבות בהקשר זה היא מצוות השבת. ביום זה עבודת ה' לא מתבצעת על ידי כניעה ותחנונים, אלא על ידי שמחה. השבת משקפת את דרך עבודת ה' של החסיד, ובעצם תופסת מקום מרכזי במהלך חייו:

וכשם שהיו לו שלש עתות התפילה שבכל יום - פרי יומו ולילו, כך יהיה לו יום השבת לפרי השבוע, כי יום זה מזומן להידבקות בעניין האלוקי. מאמר שלישי, ה

מה מייחד את השבת ועושה אותה ליום מיוחד להידבקות בעניין האלוקי? ריה"ל מתייחס אל השבת בשני מישורים נפרדים, שכלי ודתי. ההסבר השכלי מתייחס אל השבת כיום מנוחה גופנית ונפשית המחזיר אל החסיד את איזונו הגופני והנפשי, ומסיר את טרדות החומר מעליו:

אי אפשר שיעבור שבוע בלא שיתקלקלו הגוף והנפש, כי במשך ימות השבוע מצטברים מותרות עוכרים שלא ייתכן לצרפם ולבערם כי אם על ידי התמדה בעבודת ה' במשך יום תמים, נוסף על מנוחת הגוף. ככה ממלא הגוף בשבת את אשר אבד לו בששת הימים ויתכונן לקראת העתיד; והנפש אף היא זוכרת ביום זה מה שאבד לה מתוך שעסקה בצרכי הגוף. ביום זה היא כאילו מתרפאת ומחלימה מחלי שהיה לה, ומצטיידת בכוחות שידחו מעליה את החולי הזה לעתיד. שם

השבת לא מסוגלת לתקן את כל הפגמים שנגרמים במהלך החיים. לכן ישנם גם את ראשי החדשים, המועדים ויום השיא של השנה - יום הכיפורים. ביום הכיפורים האדם מנסה להידמות למלאכים, ללא צרכים גשמיים וכל כולו טרוד בטירדה של מצווה בלבד, כאילו לא היה בו טבע בהמי כלל, כך הוא מתקן את כל שעיוות במשך כל השנה.⁸⁷ השבת לא רק מסייעת להידבקות בעניין האלוקי, היא גם מהווה כלי סיוע בידי ההשגחה האלוקית בגלות, לשמירה על דמותו וצביונו של עם ישראל, כפי שאומר מלך כוזר:⁸⁸

ראיתי כי אמנם יש לאלו-ה' סוד בדאגו להשאתכם, וכי את השבתות והמועדים שם האלו-ה' בין הסיבות החזקות ביותר להשתמרות דמותכם וצביונכם, - כי האומות היו מחלקות אתכם ביניהן וכובשות אתכם לעבדים להן, בעבור בינתכם וזוך דעתכם, ואף שמות אתכם לאנשי מלחמה, ולוא הזמנים ההם שאתם שומרים בנאמנות כזאת... ולוא הימים האלה לא היה אחד מכם לובש בגד נקי ולא הייתם מתכנסים למקום אחד לשם קריאה בתורתכם, מחמת דיכאונכם באורך תקופת שעבודכם. מאמר שלישי, י

ישנו גורם נוסף בשבת המסייע לשמירת צביונו ואמונתו של עם ישראל והוא טמון בכך שהיא ניתנה כזכר למעשה בראשית וליציאת מצרים. שני עניינים אלו הם מופתים שמעל הטבע שרק הקב"ה יכול היה לעשותם. אדם השומר את השבת בהכרח מודה שהקב"ה הוא בעל היכולת לעשות כחפצו והוא זה שברא את העולם ומתערב בנעשה בו.⁸⁹

2. השבת - מציאות אלוקית

כל אלו היו טעמים שכליים שריה"ל נתן למצוות השבת, אך טעמים אלו ניתנים רק בשביל אלו שנטו אל המחקר. לאנשים כאלה עדיף שיסופקו טעמים שיש להם שורשים בקודש מאשר לתת להם לחפש טעמים בשדות זרים,⁹⁰ ואילו לשאר האנשים לא נותנים טעמים, משום שאי אפשר להסביר את המצוות האלוקיות. שהרי, הן חוקים נסתרים בטבע, ולשכל האדם אין מבוא אליהן כלל,⁹¹ אך ניתן לראות השפעות שלהן במציאות:

87. מאמר שלישי, ה

88. על ההשגחה בגלות עיין לעיל.

89. מאמר שני, ג

90. מאמר שני, כו

91. מאמר ראשון, עט

ואף גם זאת מה שהמן היה יורד כל ששת ימי המעשה וביום השבת נכלא, שמש מופת המחייב את כל רואיו לקבל עליהם את חובת השבת בהראותו כי העניין האלוקי כאילו דבק בה בשבת... קדושת השבת נגלתה לא בזה בלבד כי אם גם בכך שהעולם נברא בששה ימים.
מאמר ראשון, פו - פז

1. סיכום

משנת ריה"ל מקשרת שלושה מושגים עיקריים: עם ישראל, ארץ ישראל ותורת ישראל, כשהמקשר ביניהם הוא העניין האלוקי. עם ישראל מתחבר לעניין האלוקי על ידי התורה האלוקית בארץ האלוקים.

העניין האלוקי מתבטא במציאות על ידי שתי תופעות: ההשגחה והנבואה. עם ישראל נבדל משאר האומות בעובדה שרק הוא יכול להידבק בעניין האלוקי, ורק עליו הקב"ה משגיח ישירות בעולם הזה ולא בעקיפין דרך חוקי הטבע, כשאר האומות. ההשגחה מתבטאת במיוחד בארץ ישראל בה ההשגחה היא דבר הגלוי לעין, והרואה את ההשגחה על עם ישראל בארץ רואה במו עיניו כיצד חוקי הטבע לא חלים עליהם, אלא גורלם נקבע ביחס ישיר למידת קיום המצוות על ידם.

גם הנבואה מיוחדת לעם ישראל. דרכה הוא הופך להיות מין חמישי בבריאה, בין אדם למלאך. גופו החומרי משתנה ומשתחרר מאחיות חוקי הטבע. גם נשמתו משתנה ונגלים לה סודות עליונים על העולם והאלוקות. סודות אלו לא היו יכולים להתגלות לה באמצעות השכל. הנבואה גם מחזקת את אמונתו של הנביא ומפגישה אותו ישירות עם הקב"ה ולא רק עם פעולותיו.

הנבואה אינה מצויה בכל מקום אלא רק בארץ ישראל, אך תיתכן נבואה בחו"ל בעבור הארץ. גם בארץ ישראל הנבואה לא חלה מיד, ויש לעמול על מנת להינבא. המצוות הן האמצעי שבאמצעותו הנביא מתנבא. הנביא מושל בכל כוחותיו ומאגדם כדי לקיים את מצוות ה' בשלמות וככל שהנביא מכין את עצמו יותר לנבואה, כך גם הנבואה שורה עליו בעוצמה חזקה יותר.